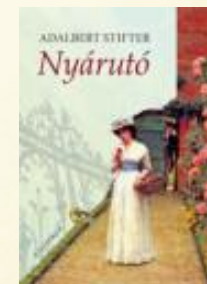

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

Folyóirat

Kereső

Főoldal

Archívum

Előfizetés

Impresszum

Kalligram Könyvkiadó

[Kalligram](#) / [Archívum](#) / [2015](#) / [XXIV. évf.](#) [2015. június](#) / Nem személyes, lényegtelen: napló, vers (tanulmány)

■ BENCSIK ORSOLYA *(tanulmány)*

Nem személyes, lényegtelen: napló, vers (tanulmány)

Irena Vrkljan (a belgárdi születésű horvát író) 1986-os, a Marina, avagy az életrajzról című autobiografikus regényében – melyben a női narrátor emlékfutamait Marina Cvetajeva orosz költőnő és Dora Novak szerb színésznő életrajzi eseményei, naplórészletei, versei öltik egybe vagy épp szálazzák szét – van egy fontos szöveghely, ahol Koka (Ljubiša Jocić belgrádi költő felesége) egyik Zágrábba címzett levelében azt írja a narrátornak, hogy az emberek, épp az iskolai tankönyveknek köszönhetően, azt hiszik, hogy szép költőnek lenni. Ezek a tankönyvek „[v]oltaképp becsapják az embereket. Költőnek lenni borzasztó. És csak azért költő valaki, mert muszáj neki, nem pedig azért, mert szép. Én azért írok, mert muszáj. Egyébként már látom, hogy ez rettenetes.”[1] A levélrészlet a továbbiakban azzal folytatódik, hogy az írás mint belső kényszer, személyes küzdelem hogyan kerül ellentmondásba a nyilvánossággal, a külvilág reakcióival, és hogyan okoz ez szenvedést és törést az alkotó emberben. Koka elsődlegesen a közlés lehetőségein, a visszautasításon és a pénztelenségen kesereg, kötelező tisztviselői, nyolcórás munkáján, azon a polgári foglalkozáson, mely az életben maradásához

és a számára nélkülözhetetlen tevékenységhez, az íráshoz kell, jóllehet ebben a levélben a jelen értekezés szempontjából fontos költészeti tét is megfogalmazódik. Az a tét, ami – a rettenet újabb szálaival öltve Koka megállapításaihoz – többek között azzal a rilkei szépséggel is összefüggésbe hozható, mely szépség „az iszonyú kezdete, mit még elviselünk”[2]. A költészeti tét Harkai Vass Éva Ami feltárul s ami nem[3] című, naplóverseket tartalmazó könyvének egyik kulcsproblémája,[4] és ezzel együtt a kötet a Koka által felvetett borzalomnak olyanfajta dokumentációja, melyben a meghallgatásra és megértésre vágyó, önmaga feltárulkozásával és egyediségével küzdő költői hang az íráskényszert csak és kizárólag a létezéssel (a szerző által is idézett Esti Kornél-os mindennel és semmivel) köti össze, miközben persze – épp a naplóverses műfaj hibrid alkotásmódbeli sajátosságaiból kifolyólag – egyszerre két ellentétes esztétikát próbál összebékíteni. Tulajdonképpen folyamatosan működteti azokat a lejeune-i értelemben vett naplóeffektusokat, melyeknek (a már említett hibriditás miatt) az a céljuk, hogy a versbejegyzéseket fikciókként jelöljék meg.[5] A kötet tehát csak imitálja a naplót (például fragmentáltságával, ismétléseivel, metareflexív kiszólásaival), és benne a következetesen keltezéssel, alatta címmel ellátott textusok elsődlegesen költészeti darabokként olvashatók, noha persze az antifiktív igény (mely a napló lényegi attribútumához kapcsolódik) állandóan áthatja és újrarendezzi a valóság és kitaláció, akárcsak az élet és szó viszonyát. Ezzel együtt, egy újabb, árnyaltabb réteggé, az Ami feltárul s ami nem könyvtestén ritkán válnak külön az önéletrajz és a napló közötti lejeune-i distinkciók, összeecsúszik a „kezdete, az eredet szédülete” (önéletírás) a „befejezés, a halál szédületével” (napló),[6] és a két, ellentétes irányú mozgás az emlékekből feltűnő múltat, a jelen pillanatát és a jövő félelmét együtt megidézve, egyfajta – a befogadó számára nagyon is – otthonos idegen lebegtetést eredményez. Mint amikor – kissé pontatlanul idézve a navigare necesse est (a 2010. december 10. péntek – december 11. szombat datálású) vers egyik képét – az egybesimulás után egyszer csak

„elválik egymástól a fönt és a lent
s a kettő közé beúszik valamilyen párás ködös
üresség amelynek nincs neve
holott innentől kezdve e
sávban élsz”[7.]

Ebben a sávban, a párás, ködös ürességben ragadható meg tehát leginkább Harkai Vass Éva legújabb verseskötetének poétikája, ami korábbi, önéletrajzi elemeket szintén magába építő kötetéhez (például a revoltprózaaként megjelölt Így éltünkhez[8]) képest a személyességnek egy nagyon is beszűkített létmódját, marginalitását állítja.

Mekis D. János és Z. Varga Zoltán a jelenkori önéletrajz kapcsán fogalmazza meg azt, hogy, úgy tűnik, ez az önéletrajz egyre inkább „afelé mutat, hogy a nyilvánosság terében színre lépő karakter pusztán létezéséről hírt adó önkijelentésévé váljon. Némi túlzással: a büszke

vagy szegyenkező »ilyen vagyok« helyett a mai – bármilyen médiumban/közegben s műfajban megnyilatkozó – önéletíró csupán annyit mond: »vagyok«.”[9] Természetesen Harkai Vass Éva elsődlegesen költő, és nem önéletíró, de az Ami feltárul s ami nem naplóverseiben jól ráérezett az előbb idézett tendenciára, és többé-kevésbé sikeresen is ironizál ezzel, hiszen egyrészt nála a személyesség megszólalása valójában nem más, mint a jelenvalóság pusztá nyomatékosítása, másrészt ez a nyomatékosítás úgy rajzolja át a nyilvánosság terét szinte kizárólagosan a művészet (pontosabban az irodalom) terévé, hogy közben az intertextuális játékokat, a metareflexív kiszólásokat, az allúziókat, a költészeti hagyomány és a kortársak megidézését a lényegtelenség poétikájában helyezi el. A naplóversek jelentős része egyébként is leginkább olyan metaversnek tekinthető, melyben elsődlegesen költészeti, irodalomtörténeti, recepcióbeli, befogadélméleti problémák, kérdések tematizálódnak. Csak hogy az utóbbi állítást alátámasztandó két példát említsünk, elsőként a 2011. április 11. hétfői keltezésű, költészet napi futamok című versből idézve:

„4x 5x majd 60 70 80 év
kit ne érintenének érzékenyen
saját tulajdon megélt vagy várható
életévei a költők egymást
intonálják egymásnak adják át
a szót játszanak a halállal mígnem
végül maguk is halállal halnak
és mégis élnek tovább abban
a szóban amit egymásnak adtak
[...]

ami nincs a versben az is be-
hallatszik ide: kaf pannoniust
idézi tóth krisztina orbán ottót
orbán ottó az orbán ottó nevű
költővel diskurál parti nagy lajos
józsef attilát és a bánk bánt
kántor péter radnóti fanniját
idézi meg kukorelly és orbán
pilinszkyt kántor péter tandorit
s azt kérdezi vörösmarty hangján hogy
ment-e a könyvek által elébb a világ [...]”[10,]
illetve a 2011. április 6. szerda datálású, lezárni beismerni című versből:

„kedden a hétfőre gondol szerdán
a keddre kíméletlen műfaj
a napló még húzná az időt

a vers de rácsukódik az éj
a lendület közepette
telnek a sorok de véget ér a nap
le kell zárni a szöveget
átaludni egy másik napba
egy új versben ébredni fel
közben beismerni hogy módosult
a napi beosztás éjjel versírás
kínos késő reggeli ébredés”. [11]

A személyesség ezeken a költészeti metasituációkon és egy, leginkább versekkel foglalkozó, rongált arcon világít, szűrődik át, már amennyire képes erre, hiszen maga a cím is többek között ennek a személyességnek a feltárulkozását teszi kérdésessé, ezzel együtt pedig, épp a lényegtelenesség poétikájával összefüggésben, a költészeti térben való megszólalás egyediségének a lehetőségét. A kokai muszáj így folyamatosan a másokhoz való illeszkedésben (a másokban inkarnálódásban), a más lírákhoz, költői szerepekhez való viszonyításban nyeri el a bevezetőben említett borzalmat, azt tudniillik, hogy az íráskényszer ellenére is érdemes-e írni, van-e miről írni és egyáltalán, hogyan lehetséges ez.

Harkai Vass Éva költészeti naplójának tétje nemcsak az, hogy a megszólaló személye, életanyaga mennyire izgalmas (egyáltalán nem az), hanem, hogy mennyiben képes ezt a lényegteleniséget, épp a naplóverses műfajhibriditásból kifolyólag, az élet képtelen uralmával szemben a szó biztos uralásán keresztül közvetíteni. A vallomásos személyesség következetes kioltásával, iróniájával azonban, úgy tűnik, ez valóban sikerül is neki, és a költészeti intenció, az irodalmi tér uralására való törekvés, az utólagos megszerkesztettség és a műviség nem bomlasztja szét, sőt megerősíti a napló (mint a fragmentációra és áramoltatásra, az ismétlésnek és szédületnek az esztétikájára épülő installáció [12]) formai és poétikai követelményeit. A befejezés, a halál felé tartó, utólagosan konstruálódó én (a kezdet és befejezés szédületének az összecsúszásaként) pedig úgy installál, mint egy lejeune-i értelemben vett önéletíró, aki „eleve a végén kezdi az elejét”, [13] de ezzel együtt installációjában egyfajta Kukorelly-féle poétikát modellez, hiszen „a lényeges történések helyett [benne] a mechanizmus dolgozik”. [14] Éppen ezért Harkai Vass Éva naplóverseiben maga „az alkotás (...) mechanizmussá – modorrá, eljárássá”, [15] tulajdonképpen a lényegtelenek egymást sorjázó ismétlésévé, halmozássá, valamint lejegyzéskényszerré, az irodalmi térben mozgó jelenvalóság kétségbeesett dokumentálásává válik.

Az (olvasó)naplóversek (mint az önmagát a naplóírásában is csak olvasó-költőként pozicionáló szubjektum dokumentumai) azt a fogadós naplójából ismerős állítást támasztják alá, hogy a szerző „nem a napban bíz[ik], hanem a napló[jában], nem az életben, hanem a szavakban”, [16] így valójában számára kevésbé is jelent tényleges problémát, hogy naplóíróként nem lehet ura a szövege folytatásának. [17] Költőként a Koka Zágrábból írt

leveléből ismerős muszáj miatt bevállalja és megpróbálja megszüntetni a blanchot-i kettős kudarc lehetőségét – azt, hogy „nem is élt és nem is írt”. [18] A kötet egyik legteoretikusabb verse a 2011. február 9. szerdai keltezésű, múlttá a jelent című, mely szépen összegzi Lejeune naplójával kapcsolatos koncepcióját, élet és halál, írás és létezés viszonyát, valamint az alkotás kényszerét:

„akár így akár úgy a halál
felé tartasz menthetetlenül
mily védtelenül semmibe vetetten
ha nem kapaszkodhatsz kedvenc zselés
írónodba sem ha nincs vers nincs napló
teleírt lappal teljes napok” [19]

Persze, az Ami feltárul s ami nem lebegő, a párás, ködös ürességből, a sávból (ami a határra [20] és annak problémájára figyelmeztet) előtűnő verstárgyaiban azért a lényegtelenségen, a hétköznapiságon, a kisszerű történéseken túl még egyetlen egy dolog bizonyos: az egymásba folyó idősíkok homályával és a hol súlyosodó, hol erejét veszett, önmaga személyességét, saját hangját kereső szubjektummal szemben az időjárás és annak változékonysága. Az évszakok, a hőmérséklet, a csapadék váltakozása szerves motívuma a kötetnek (és rögtön, épp a kezdővers Csáth-allúziói miatt, a gyerek Csáth naplóira és időjárásrögzítésére hívja fel a figyelmet), amit egyébként a könyvtest belső, verscsoportokat elválasztó lapjain – akárcsak a költői én tovasuhanó Peugeot-jának [21] kijelzőjén – a Celsius-fokok finom jelzése is érzékenyen közvetít. Az időjárás képei, pontos megfigyelései és a versírás, illetve a hozzá kapcsolódó állapotok lejegyzése egy következetesen kiépülő, ám a személyességet mégis marginalitásba fagyasztó metaforahálóba épülnek bele, a teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa:

„a hőmérő higanyszála
otthon a szobában reggel
s este a 20°-ot sem éri el
érzelmi invalidusok között élt
gondolja miközben az út hasít
a végtelen felé töprengne ezen
még jó sokáig így lenne vers belőle
kellő kiterjedésű s jól temperált” [22]
(2010. december 16., csütörtök – az út),
vagy:

„a hóvirág derékig hóban állt
a télbe visszaforduló tavaszban
de tartotta magát a zsenge szál
a hóban s a hó felett a fagyban

így indulna egy klasszikus költemény
kötött metrummal és rímekkel talán
de amint kilépsz az ajtón
a hirtelen berobbant tavaszba
szétpattan minden szabály”[23]
(2011. április 4. hétfő – a kertbe berobbant),
utolsóként pedig:

„nézel a frissen behavazott útra
(a hőmérő most enyhülést mutat)
holott inkább magadba befelé
boldogsághormonok után kutatnál
arra gondolván hogy mindezek helyett
csak verset verset írni volna jó”[24]
(2010. december 31. péntek – csak verset)

Az éghajlattal kapcsolatos bizonyosság, akárcsak a versírás, a pusztá jelenvalóság dokumentálása, a megszólalás, megértés, megismerés szempontjából az Ami feltárul s ami nem metapoétikája és szubjektumképe alapján azonban kevés, de leginkább: nyugtalanító. Harkai Vass Éva legújabb kötetében az iszonyú kezdeteként értelmezett szépség az, hogy – épp annyira, amennyire még elviselhető, de – becsap. Noha nem ígéri a teljességet, a személyességet, az intimitást, hiszen a cím is explicit módon erre utal, mégis felkínálja azokat az üres helyeket, melyeket a befogadótól eleve szándékosan eltakar. Mert ami kimarad, az lenne a lényeges. Helyette viszont ott marad az a hétköznapi, amiről – Vrkljan regényéből citálva – azt írja Párizsban Cvetajeva, hogy szétveti az agyát.[25] Az pedig, hogy egy szubjektumból, akár naplóiőr az, akár költő, semmi más, csak az agyat szétvető hétköznapiság, a lényegtelen vagy – továbbmenve – csupán a jelenvalóság bizonyossága érhető el, tulajdonképpen a rettenet tapasztalata: az írás (és a létezés) hiábavalósága. Harkai Vass Éva rizikót vállal, de úgy tűnik, ettől a rizikótól, akárcsak Esterházy fogadósa (mint jó naplóiőr saját magától), mégsem fél. Mert muszáj írnia.

1 VRKLJAN, Irena, Marina, avagy az életrajzról = Uő., Selyem, olló – Marina, avagy az életrajzról (Ford. Radics Viktória), L'Harmattan, Bp., 2009, 151.

2 RILKE, Rainer Maria, Duinói elégiák, Az első elégia (Ford. Nemes Nagy Ágnes) = <http://mek.niif.hu/00400/00474/00474.htm#d6702> (A forrás megtekintésének ideje: 2015. 02.04.)

3 HARKAI VASS ÉVA, Ami feltárul s ami nem, Forum, Újvidék, 2013

4 A kötetet alapvetően összességében érdemes az analízis és interpretáció tárgyává tenni, mert a versek, talán a hangsúlyozott sorozatjellegük és a naplóforma miatt, ritka esetben képesek egyedül, önmagukban megállni a helyüket. (A kötet megjelenése előtti folyóiratpublikációkban is egyszerre több darabot adtak közre, tehát egy ciklus részeként közölték őket.)

5 Noha Lejeune a (barthes-i valóság-effektus terminus alapján elnevezett) naplóeffektusról nem a naplóvers,

hanem a naplóregény működésmódja kapcsán értekeznek, mégis (a műnembeli különbözőségektől függetlenül) alkalmazhatónak tűnik az előbbire is. LEJEUNE, Philippe, A napló mint „antifekció” = Írott és olvasott identitás – Az önéletrajzi műfajok kontextusai (Szerk. MEKIS D. János – Z. VARGA Zoltán), L’Harmattan–Pécsi Tudományegyetem, Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, Bp.–Pécs, 2008, 19.

6 LEJEUNE, I. m., 14.

7 HARKAI, I. m., 12.

8 HARKAI VASS ÉVA, Így éltünk, Forum, Újvidék, 1997

9 MEKIS D. János – Z. VARGA Zoltán, Előszó = Írott..., 7.

10 HARKAI, Ami feltárul..., 60–61.

11 HARKAI, Ami feltárul..., 58.

12 LEJEUNE, I. m., 15.

13 HARKAI, I. m., 10.

14 HARKAI VASS ÉVA, Szív és nők, igen és nem – Írások Kukorelly Endréről, Forum, Újvidék, 2012, 12.

15 Uo.

16 ESTERHÁZY Péter, A fogadás naplója = UÓ., Bevezetés a szépirodalomba, Magvető, Bp., 1986, 388.

17 Vö. „A naplóíró sohasem ura szövege folytatásának. Úgy ír, hogy nem ismeri a cselekmény folytatását, még kevésbé befejezését.” LEJEUNE, I. m., 14.

18 LEJEUNE, I. m., 21.

19 HARKAI, Ami feltárul..., 32. (Kiemelés tőlem – B. O.)

20 Egyszerre több terület kapcsán is tematizálja és teszi kérdésessé a határ fogalmát: a lent és a fent, a kint és a bent, a lényeges és lényegtelen közötti határét, de ezzel együtt, ezzel összefüggésben a lírai én, a napló-önéletírás-vers, valamint az irodalmi hagyomány horizontjából is értelmezi.

21 A költői én Peugeot-val közlekedik, és nem biciklivel, mint az általa is megidézett, a metaforába, a képbe bekarikázó Ladik Katalin vagy a festő Szajkó István. Ez a kerékpárral szemben megjelenő autó újabb vonatkozásokat, viszonyulási lehetőségeket kísérel megteremtteni, hiszen a bicikli erős jelentéssel rendelkező, fontos motívum Szenteleky Kornél óta a vajdasági irodalmi közegben. A motívumok kibillentése, átírása, újabb jelentéssel való felruházása erős poétikai eleme a kötetnek, és az egyediség és a jelenvalóság hangsúlyozásával függ össze (helyet követel magának), de jelen értekezés ennek bővebb kifejtésére most nem törekszik.

22 HARKAI, Ami feltárul..., 16–17.

23 I. m., 55.

24 I. m., 23.

25 VRKLJAN, I. m., 153.

